

Historia ja talouden rationaalisuus

■ Pohjoismaiden johtaviin ekonomisteihin kuuluva Juhana Vartiainen epäilee tässä lehdessä, että taloustieteen pääasiallinen yhteiskunnallinen käyttö on väärinkäyttöä. Puuttumatta Vartiaisen kirjoituksen varsinaiseen aiheeseen Juha Siltalan kirjan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* arvioon voidaan pohtia taloustieteen väärinkäyttöä koskevaa väitettä historiallisen kehityksen valossa.

Tieteellinen taloustiede ja taloustieteen väärinkäyttö

Taloustieteen tehtävä on Vartiaisen mukaan tutkia talousjärjestelmän tehokasta organisoimista ihmisten preferenssien toteuttamiseksi. Määritelmä ei ole tavoitteeksi taloudellisen kasvun tai rahassa mitattavan tuotannon maksimointia riippumatta ihmisten tuntemuksista ja hyvinvoinnista.

Vartiaisen tieteellinen taloustiede ei ole poliittista propagandaa. Sen normatiivinen ulottuvuus on ehdollisten normien asettamista: jos haluamme päämäärää A olosuhteissa B, on tehtävä C. Taloustieteen on selvitettävä muuttujat B ja C, kun taas A on riippuvainen ihmisten valinnoista. Tieteellä voi toki olla sanansa sanottavana myös A:sta eli päämäärästä. Ihmiset näet usein haluavat asioita, jotka ovat keskenään ris-

tiriitaisia tai joiden toteuttaminen edellyttäisi olosuhteisiin suurempia muutoksia kuin ihmiset ovat valmiita hyväksymään tai on mahdollista toteuttaa.

Jos halut ja preferenssit oletetaan keskenään yhteen sopiviksi, taloustiede arvioi ihmisten valintojen toteuttamisedellytyksiä. Jos ihmiset haluavat enemmän vapaa-aikaa kuin lisätuloja, taloustieteen laskema tuotannollinen tehokkuus on tehokkuutta vapaa-ajan ja tulotason välisen tasapainon toteuttamisessa. Monet huippuekonomistit pohtivatkin juuri tasapainoa tehokkaan tuotannon ja poliittisesti ohjatun turvallisuuden välillä. He eivät ole hyvinvointivaltion ja sosiaaliturvan periaatteellisia vastustajia.

Populaarijulkisuudessa yliotteen ovat saaneet toisenlaiset taloustieteilijät. Kuten Vartiainen myöntää, taloustieteelliseksi suosituksiksi kirjataan ennen kaikkea ”kehityskulkuja, jotka raatelevat ihmisten itsenäisyyden ja turvallisuuden pyrkimyksiä”. Ääriesimerkki on yhdysvaltalaisen supermarketketjun Wal-Martin nostaminen taloudellisen tehokkuuden symboliksi ja sankariksi. Ketjuhan on saavuttanut julkisuutta huippuluokan tuottavuuden kasvulla, mutta hintana on ollut työprosessien tehostamisen lisäksi palkkojen painaminen köyhyysrajalle, järjestäytymisen estäminen, lyhyet työsuhteet

ja pitkät työajat, naisten syrjintä palkoissa ja ylenemisessä sekä työntekijöiden vakolija- ja ilmiantajajärjestelmän perustaminen (ks. Simon Head, "Inside the Leviathan", *New York Review of Books*, 16.12.2004, 80–89). Ekonomistien roolia koskevat ennakkoluulot eivät kuitenkaan Vartiaisen mukaan johdu taloustieteestä sinänsä vaan syyt näyttävät poliittisilta ja historiallisilta.

Oikeudenmukaisuus ja hyvinvoinnin taloustiede

Vartiaisen kuva taloudellisen teorianmuodostuksen lähtökohdista on hieman kapea ja vastaavasti näkemys tieteellisen taloustieteen tilasta liian optimistinen. Samansuuntaisia mutta kriittisempiä äänenpajinoja kohtasin toimiessani muutama viikko sitten vastaväittäjänä Helsingin Kauppakorkeakoululla Jukka Mäkisen puolustaessa erinomaista väitöskirjaansa *John Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsityksen merkitys normatiiviselle taloustieteelle*.

Mäkisen mukaan hyvinvoinnin taloustieteen valtalinja, jonka lähtökohtana on utilitaristisesti perusteltu rationaalisen valinnan teoria, on liian kevein perustein sivuuttanut yhdysvaltalaisen filosofin John Rawlsin esittämän haasteen. Se on johtunut väittelijän mielestä siitä, että Rawlsin vaikutusvaltaiset kriitikot taloustieteen piirissä ymmärsivät väärin filosofisen oikeudenmukaisuusteorian tehtävän. He tulkitsivat Rawlsin kapeasti päätöksenteoreetikoksi, jonka esittämät oikeudenmukaisuusperiaatteet perustelevat omia intressejään toteuttavien yksilöiden strategisia valintoja riskinottolanteessa.

Rawlsin esittämä eroperiaate suosittaa yhteiskunnallisten erojen sallimista, jos järjestelmä on huono-osaisimpien kannalta paras mahdollinen ja jos sitä ennen on taattu yksilönvapaudet ja kaikille avoimet reitit menestysmahdollisuudet. Kriitikoiden mukaan eroperiaate samastuu ns. maximin-päätöksentekosääntöön, joka kehottaa valitsemaan parhaan mahdollisen tuloksen huonoimmissa kuviteltavissa olosuhteissa antavan vaihtoehdon. Maximin-sääntö ei kuitenkaan sovellu strategiseen päätöksentekoon, koska se johtaa mahdottomiin tuloksiin kieltäessään valitsemasta mitään toimintaa, johon sisältyy pieniäkään epäonnistumisen riskejä. Eroperiaatteella ei ole kriitikoiden mukaan mitään käyttöä rationaalisen valinnan teoriassa ja siihen perustuvassa hyvinvoinnin taloustieteessä.

Mäkisen mukaan eroperiaate ei kuitenkaan toimi samoin kuin riskinottotilannetta koskeva päätöksentekosääntö. Se on yleinen oikeudenmukaisuusperiaate, joka koskee yhteiskunnallisen kehityksen ideaalista tavoitetta. Perustana eivät ole vain yksilön strategiset valinnat vaan myös vakautta ja luottamusta koskevat näkökohdat. Kriitikot ovat Mäkisen mielestä erehtyneet tulkitessaan Rawlsin konservatiivisen päätöksentekoteorian edustajaksi. Rawls on edelleen ajankohtainen taloustieteessä, koska sen pohjaksi ei riitä rationaalisen valinnan teoria vaan tarvitaan myös yleistä oikeudenmukaisuusteoriaa.

Mäkisen kritiikki taloustieteilijöitä kohtaan ei ehkä ole riittävää. Rawlsilla on näet niukasti sanottavaa strategisten valintojen periaatteista, joita myös kiistatta tarvitaan

käytännön päätöksenteossa. Mäkinen ei myöskään juuri käsittele esimerkiksi Amartya Senin esittämää kritiikkiä, joka kohdistuu Rawlsiin nimenomaan yleisen oikeudenmukaisuusteorian edustajana.

Mäkisen Rawls-tulkinnan haasteen voisi kuitenkin tiivistää Vartiaisen avaamasta näkökulmasta. Jos hyvinvoinnin taloustiede tarvitsee rationaalisen valinnan teorian lisäksi myös yleisen oikeudenmukaisuusteorian, jopa Vartiaisen luonnehtimat tieteellisen taloustieteen teoriat ovat liian kapea-alaisia vastaamaan oikeudenmukaisuusongelmiin. Tarvitaan laajempia teorioita. Jos taas yleinen oikeudenmukaisuusteoria ei kuulu taloustieteen kompetenssiin, oikeudenmukaisuuskysymyksiä ei voida lainkaan ratkaista ekonomistisin termein. Kumpi tahansa vaihtoehto hyväksytään, rationaalisen valinnan malliin perustuvat talousteoriat eivät ole riittäviä. Tarvitaan joko yleisen oikeudenmukaisuusteorian huomioon ottavia hyvinvoinnin taloustieteen teorioita tai filosofisia teorioita, jotka jäävät hyvinvoinnin taloustieteen ulkopuolelle mutta täydentävät sitä.

Kapitalismin saatanallinen mylly

Miksi taloustiedettä käytetään väärin poliittisessa julkisuudessa? Miksi ihmisen itsenäisyyttä ja turvallisuutta murentava poliittinen propaganda voi uskottavasti esiintyä taloustieteellisen totuuden edustajana? Historia voi valaista vastauksen etsintää.

Opiskeluajanani suosittu yhteiskunta-teoreettinen suuntaus oli Karl Marxin ajattelun pääomalooginen tulkinta, jonka mukaan Marx ei myöhäistuotannossaan esittänyt yleistä teoriaa historian ajasta ja paikasta

riippumattomista säännönmukaisuuksista. Hän päinvastoin ajatteli, että esimoderneissa yhteiskunnissa kehitystä hallitsivat kulttuurisidonnaiset tekijät: politiikka, uskonto, moraalitraditio.

Kapitalismi sen sijaan mullisti maailmanhistorian. Kun tavaratuotannon alkumuodoista oli uuden ajan alun Länsi-Euroopassa syntynyt pääomasuhteeseen perustuva kapitalistinen talous, joka omalla voimallaan alkoi hallita kehitystä, maailmanhistoria muuttui peruuttamattomasti.

Kapitalismi lisäsi yhteiskunnan voimavaroja räjähdysmäisesti ja teki mahdolliseksi aikaisempaa rikkaamman inhimillisten tarpeiden tyydyttämisen. Samalla se myös aiheutti ristiriitoja. Kapitalismissa oli Marxin mukaan kolme epäkohtaa. Kun pääoman arvonlisäystendenssi normittaa tavoitteita, eivät ihmisten toiveet ja tarpeet, pääomasuhde alkaa ohjata yhteiskuntaa pimeänä voimana. Väline muuttuu päämääräksi ja hyvästä rengistä tulee huono isäntä. Lisäksi pääomasuhteen talouteen synnyttämät toimintaperiaatteet leviävät taloudesta kaikille elämänaloille ja yhteiskunnalliset ristiriidat kärjistyvät.

Pääomaloogikoiden Marx ei kuitenkaan ollut ensisijaisesti kurjistumisteoreetikko, kapitalismin työväenluokalle aiheuttamien helvetinnäkyjen maalari. Hän oli päinvastoin hyvin perillä kapitalismin sivilisatorisesta potentiaalista parhaana koskaan koettuna aineellisen vaurauden tuotantomenetelmänä.

Pääomaloogikkojen Marx ei myöskään ollut vallankumousteoreetikko. Kommunismi ja vallankumous olivat Marxille vain

poliittista uskoa, eivät ajattelun teoreettista ydintä. Marxistis-leninistinen kommunismi viimeistään ymmärsi Marxin ajattelun aivan nurinkurisesti. Reaalisosialistisessa järjestelmässä valtiollinen omistus tuhosi markkinoiden dynamiikan mutta ei ratkaissut tarvaratuotannon perusongelmaa eli välineen muuttumista päämääräksi. Lisäksi poliittinen diktatuuri tuhosi ihmisten tarpeita artikuloivan kansalaisyhteiskunnan.

Marxin kapitalismiteorian luonteva sovellus on pääomaloogisessa tulkinnassa sen sijaan hyvinvointivaltio, jossa yhdistettiin markkinoiden tuotannollinen potentiaali kansalaisten turvallisuuteen säätelemällä talouden reunaehdoja yhteiskunnallisia risiriitoja hillitsevällä tavalla.

Marxin tulkinta hyvinvointivaltion visionäriksi tuntuu historian valkopesulta, jälkikäteisellityltä. Tosiasiassa Marx tunnisti kapitalismin paradoksaalisen olemuksen mutta suhtautui pessimistisesti sen risiriitojen reformistiseen ratkaisemiseen. Hän oli pessimisti, jonka mukaan ainoa vaihtoehto estää kapitalismin kriisin kärjistymästä täystuhoksi on vallankumous ja koko tavara-tuotantojärjestelmän hävittäminen.

Pääomaloogisesta Marxista tulee melkein Adam Smith tai Hegel, jotka olivat myös perillä markkinatalouden paradokseista mutta silti uskoivat reformiin. Smith ja Hegel kannattivat traditionaalisista erioikeuksista ja säätelystä riisuttua liberaalia taloutta tehokkuuden takia. Toisaalta he huomasivat kahlitsemattoman kapitalismin ongelmat, erityisesti omistajien ja työntekijöiden epäsymmetrisen aseman. Koska yksittäisten työntekijöiden neuvotteluvoima vapailla

markkinoilla on mitätön, he vaativat valtiota tasoittamaan tehotalouden ristiriitoja kasvatuksen, sosiaali- ja kulttuuripolitiikan sekä poliittisen ja ammatillisen järjestäytymisoikeyden kautta. Vain siten liberaali talous voi tuottaa näkymättömän käden tavoin kaikkien kannalta suotuisia tuloksia.

1900-luvulla Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa rakennetut hyvinvointivaltiot olivat Smithin ja Hegelin ajatusten sovelluksia. Hyvinvointivaltio oli kuitenkin vain yksi yritys ratkaista kapitalistisen talouden ongelmia. Fasististyyppiset järjestelmät olivat toinen ja kommunismi kolmas.

Pessimistisen tulkinnan mukaan hyvinvointivaltiot saattoivat syntyä ainoastaan siksi, että kapitalistien kannalta fasismi ja varsinakin kommunismi olivat vielä pahempia vaihtoehtoja. Kun hirmuhallitukset tukehtuivat omaan mahdottomuuteensa ja kapitalismi voitti järjestelmien taistelun, reformistiselle politiikalle näytti jäävän vähemmän sijaa. Markkinatalouden menestyjien kommunismin pelko hellitti, joten kapitalismin saatanallinen mylly voitiin taas vapauttaa jatkamaan säälimätöntä rouhintaansa.

Tässä on globalisaation aikakauden keskusteluasetelma myös Suomessa. Vapaan markkinatalouden menestyjät puolustavat äärioliberalismia historiallisen välttämättömyyden ja tieteellisen auktoriteetin nimissä. Harva huomaa, että retoriset keinot ovat samoja kuin tieteellisen sosialismin agitoinnissa pari sukupolvea sitten. Pankinjohtaja Björn Wahlroosin kuuluminen kumpaankin liikkeeseen on oireellista. Vastapuolella taas on kysyntää turbokapitalismin synkkien helvetinnäkyjen maalareille.

Maltilliset reformistit, joiden lähtökohdat vaihtelevat hyvinvoinnin taloustieteen valtalinjasta Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kautta Senin ja kumppaneiden kosmopoliittiseen uusaristotelismiin, ovat jääneet mediaseksikkyydessä altavastaaajiksi. Reformismi on kuitenkin monien mielestä ainoa kestävä vaihtoehto. Vallankumoukseen ja kapitalismin korvaamiseen jollakin täysin toisenlaisella aineellisen tuotannon järjestelmällä ei usko juuri kukaan. Traditioihin vetoava vastarinta, esimerkiksi hyvinvointivaltion kultakauden ihannointi, vaikuttaa sekin heikosti argumentoidulta itsepetokselliselta nostalgialta. Globalisoidun reformipolitiikan motiivina on hauras toivo, että ihmisarvoisen elämän ylläpitäminen eriarvoisuutta ja kriisejä hillitsemällä on lopulta myös hyväosaisten edun mukaista.

Talous ja uskonto

Juhana Vartiainen kaipaa tutkimusta myös uskonnon ja talouden välisestä suhteesta. Kysymys on kiinnostava muun muassa siksi, että globaalin kapitalismin menestyjiin kuuluu Yhdysvaltojen sydänmaiden osavaltioita, joissa yhdistyvät ääri-liberaali talouspolitiikka ja uskonnollinen fundamentalismi. Siellä yhteisöllisyyden ja turvallisuuden tarpeista vastaavat julkisen säätelyn lakkauttamisen jälkeen Vartiaisen sanoin vain ”Raamattu ja omassa kaapissa säilytettävät konetuliaseet”.

Vartiainen on oikeassa huomatessaan, että yhteisöllisyyttä voi rakentaa vapaan markkinatalouden oloissa myös menestyksen teologiaan nojaava fundamentalistinen kristillisuus. Sellainen on perinteisestikin

ollut vahvassa asemassa Yhdysvalloissa, nyt se on saanut poliittista ja taloudellista menestystä uskonnollisen oikeiston riveissä.

Menestyksen teologia perustuu aatehistoriallisesti kalvinismiin ja puritanismiin. Niissä uskottiin, että Jumala on valinnut pelastettavansa jo ennalta ja pelkästään armosta eikä suoritusten perusteella. Samalla ajateltiin, että maallinen ja erityisesti taloudellinen menestys on todennäköinen merkki Jumalan karitsoihin kuulumisesta.

Tämä merkillinen, alun perin kalvinistinen ajatuskuvio oli se kuuluisa protestanttismin etiikka, joka Max Weberin mukaan motivoi monien yrittäjäsukujen jäseniä itsekuriin ja pitkäjänteiseen taloudelliseen toimintaan ja tuki siten kapitalismin hengen vakiintumista. Kalseanpuoleinen ajattelutapa ei uhrannut monta ajatusta inhimilliselle heikkoudelle ja vähäosaisille lähimäisille. He todennäköisesti kuuluivat Jumalan luokituksessa vuohiin eikä heidän pelastamiseksi maallisesta ja tuonpuoleisesta helvetistä voitu tehdä mitään.

Luterilaisessa teologiassa sen sijaan korostuvat erilaiset piirteet. Luterilaistenkin Jumala pelastaa vain armosta, mutta Jumalan ajatukset ovat salatut eikä niiden merkkejä kannata ainakaan maallisesta menestyksestä etsiä. Luterilainen suhtautuu epäluuloisesti ihmisten toimintamotiivien puhtauteen. Silloinkin kun joku toimii muodollisesti oikein, luterilainen epäilee motiiveja pohjimmiltaan itsekkäiksi, kiitosta kalastaviksi. Jos ihminen todella toimii oikein vapain mielin ja puhtain sydämin, luterilainen arvelee sen johtuvan Jumalan armosta. Toimiva subjekti on tällöin Kristus, ei ihminen

itse. Luterilainen ei anna teologisia suori-
tuspisteitä hyvien tekojen perusteella. Par-
haimpienkin pyrkimystemme selittäjänä on
Vanhan Aatamin itsekkyyys. Luterilaisen kat-
sannon mukaan olemme kaikki paitsi syn-
tisiä myös haavoittuvia, avun tarpeessa ole-
via. Lisäksi luterilaiset arvelevat ihmisten
olevan yksilöitä, joista jokainen lopulta koh-
taa Jumalansa yksin, ei perhekunnan, työ-
paikan, puolueen tai kansakunnan edusta-
jana.

Luterilainen moraaliteologia perustuu
sekin merkilliseen ihmiskuvaan. Samalla se
antaa perustelun luterilaisten maiden sosiaa-
lipoliittiselle eetokselle. Ajatus ihmisestä
syntisenä ja penseä suhtautuminen oma-
aloitteiseen kykyyn toimia Jumalalle otolli-
sesti johti luterilaiset kannattamaan valtiol-
lisesti organisoitua sosiaalipolitiikkaa, kun
spontaaniin hyväntekeväisyyteen ei kuiten-
kaan voitu luottaa. Ajatus kaikkien haavoit-
tuvuudesta johti valitsemaan universaalin
sosiaalipolitiikan tarveharkintaisen sijasta.
Luterilainen individualismi puolestaan joh-
ti kohdistamaan sosiaalipoliittiset ratkaisut
yksilöihin eikä perhekuntiin tai työyhteisöi-
hin. Se edisti ratkaisevasti sukupuolten tasa-
arvoa.

Kaiken lisäksi luterilainen työetiikka on
erilaista kuin kalvinistis-puritanistinen. Vaik-
ka luterilainen epäilee kaikkia, myös it-
seään, itsekkäiksi, hän ei hyväksy kalvinis-
tin ajatusta, että työmenestys heijastaisi Ju-

malan mielisuosiota. Työn tarkoitus on ja-
kaa Jumalan hyvyyttä kaikille ihmisille. Tä-
män tietävä luterilainen on valmis harkitse-
maan sellaisia yhteiskunnallisia ratkaisuja,
jotka toteuttaisivat Jumalan tarkoituksen.
Hän ei valita edes korkeasta verotuksesta.

Teologiset opit ovat vahvistaneet yksilö-
keskeisen ja tasa-arvoisen hyvinvointival-
tion rakentamista. Sekularisoitumisen jäl-
keen emme ehkä tunnista teologista perin-
töämme, mutta luterilaispohjainen eetos voi
selittää hyvinvointivaltion ja julkisesti orga-
nisoidun yhteisvastuun jatkuvasti vahvaa
kannatusta Suomessa ja muissa Pohjoismais-
sa.

Kun menestyksen teologia jyrää maail-
malla ja tunkeutuu myös Suomeen lestadi-
olaisuuden ja eräiden muidenkin herätys-
liikkeiden ja lahkojen kautta, perinteinen
luterilainen eetos tuntuu uhanalaiselta ja
suojelemisen arvoiselta luonnonvaralta.
Kenties olisi paikallaan puolustaa sitä ideo-
logioiden taistelussa ja luottaa siihen, että
sen ansiosta omaleimainen yhteiskuntamal-
limme on globalisaation kulttuurissa voima-
vara eikä rasite. Tosin tätä tehtävää toteut-
taessaan näyttävät eräät körttiläishenkiset
luterilaisuuden versiot saaneen turbokapi-
talismin tuiverruksessa liiankin synkeitä sä-
vyjä. Ehkä silti on vielä sijaa myös valoisaa
reformismia perustelevalle yhteishengelle.

Juha Sihvola